

Araştırma Makalesi / Research Paper

HİKÂYELERİNDEKİ MİZAH UNSURLARI İZLEĞİNDE ANAR VE *MOLLA NASREDDİN* GELENEĞİ¹

Ayşe ATAY*

Öz

Aristo'dan başlamak üzere İ. Kant, J. Beattie, A. Schopenhauer, W. Mc. Dougal gibi isimlerin çalışmalarından da yararlanılarak tanımlanmaya çalışılmış olan “gülme” kavramı konusunda günümüzde başlıca üç temel teori kabul görmektedir: “Üstünlük”, “Uyumsuzluk (zıtlık)” ve “Rahatlama”. Bu kavram, kültür ve edebiyat sahasındaki yerini ise daha çok mizah, satır, humor, hiciv, taşlama, yergi gibi türlerle almıştır. Oldukça dinamik ve etkin bir anlatım gücüne sahip olan mizahi üslup, tıpkı *Molla Nasreddin* dergisinde görüldüğü gibi edebî hayatı şekillendiren önemli kaynaklardan olmuştur.

Azerbaycan'da yenilikçi fikirlerin yerleşmesinde öncü bir rol üstlenen *Molla Nasreddin* dergisi; Azerbaycan ile birlikte aralarında Türkiye, İran, Mısır, Taşkent, Kırım, Kazan, Ufa, Asthana, Orenburg gibi bölgelerin de yer aldığı geniş bir coğrafyada yoğun bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır.

Çarlık ya da komünizm dönemlerinin totaliter yapısı altında ezilen Azerbaycan sanatçıları için mizah, toplumsal açmazlar karşısında yararlandıkları yegâne çözüm yolu olmuştur. Bu tarzı yayın politikası olarak benimsemiş *Molla Nasreddin* dergisi ise geleneği çağdaşa taşıma gayretindeki sanatçılar için önemli bir yol göstericidir. İşte bu isimlerden biri 1960'lar neslinin bireyin iç dünyasını yansıtmadaki maharetiyle öne

Geliş Tarihi/ Date Applied: 05.11.2020

Kabul Tarihi/ Date Accepted: 10.02.2021

Makalenin Künyesi: Atay, A. (2021). “Hikâyelerindeki Mizah Unsurları İzleğinde Anar ve ‘Molla Nasreddin’ Geleneği”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 51, 261-282.

DOI: 10.24155/tdk.2021.166

1 Makale, Ayşe Atay'ın, “Anar”ın Çağdaş Hikâyelerinde Mizahi Unsurlar ve ‘Molla Nasreddin’ Geleneği” adıyla I. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda [11-14 Mayıs 2017, Antalya] sözlü sunulan ve özeti yayımlanan (s.165-166), bildirisinden genişletilmiştir.

* Dr., Balıkesir Üniversitesi, Türk Dili Bölümü (Rektörlük), atayayyşe@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9912-7962

çıkan yazarı Anar'dır. Yazar, *Molla Nesreddin-66* ve *Sizi Déyip Gelmişem* (1984) adı altında bir araya getirdiği satirik hikâyeleri başta olmak üzere pek çok eserinde, sosyal problemleri ele alırken *Molla Nasreddin* ekolünden ilham almıştır. Bu şekilde geçmiş, hâl ve gelecek arasında bir kültür köprüsü inşa ederek, manevi ve millî varlığı yok sayan düzene ve zamaneye karşı eleştirisini mizah yolu ile ortaya koymayı tercih etmiştir.

Bu çalışmada, Anar'ın *Molla Nasreddin* üslubunun gözlemlendiği mizahi hikâyeleri geleneksel edebî malzeme ve yöntemlerin çağdaş bir yaklaşımla yeniden değerlendirilişi açısından incelenerek temel alınmış kriterler tespit edilecektir.

Anahtar sözcükler: Çağdaş Azerbaycan edebiyatı, *Molla Nasreddin*, Anar, mizah, gelenek.

Anar and the Tradition of “Molla Nasreddin” When the Humorous Elements in His Stories Are Pursued

Abstract

Since Aristotle, the notion of “laughing” has been described with the works of many critics, such as Kant, James Beattie, Schopenhauer, Mc. Dougall. Today three fundamental theories are recognized about laughing: “superiority”, “incongruity” and “relief”. This notion has been used in the field of culture and literature mostly with the genres such as humour, satire, burlesque. Humorous style which has quite active, dynamic and effective expressive power, just like in the journal of *Molla Nasreddin* style, has been one of the prime sources that determine and improve the literary life.

Molla Nasreddin journal, which had a leading role in the settlement of progressive ideas, reached an intense audience in a wide geographical area including Turkey, Iran, Egypt, Tashkent, Crimea, Kazan, Ufa, Asthana, Orenburg as well as Azerbaijan.

Humour has been a major remedy which is utilized for social difficulties from the point of Azerbaijani artists who were suffering under the domination of czarist and communist eras by facilitating their intellectual attitudes and freedom. The journal *Molla Nasreddin*, interiorizing this as an editorial policy, has been a significant pathfinder for the artists who tries to carry tradition to modern. One of those among the literati of 1960's is Anar, who is prominent with his skills on revealing inner world of human. In his books such as *Molla Nesreddin-66* and *Sizi Déyip Gelmişem* (1984) which include his satirical stories, the author aimed to install cultural relation between the past, now and the future with the inspiration coming from the school of Molla Nasreddin. He has preferred the use of humour to give a stronger response against the regime and time-servers that ignore moral and national entity.

In this article, Anar's satirical stories will be examined and the main criteria that will be used on re-evaluating traditional literary materials and methods with a contemporary approach will be determined.

Keywords: Contemporary Azerbaijan Literature, *Molla Nasreddin*, Anar, Humour, Tradition.

Giriş

Edebiyat; katharsis ve mimesis temelinde -duygusal arınma ve öykünme ile taklit- yahut estetik haz gibi bireysel kazanımlar dışında, toplumun düşünce zemininde güçlü bir etki oluşturmak istediğinde; art zamanlı (diyakronik) ve eş zamanlı (senkronik) olarak bağlantılanmış kolları üzerinden hareket etmelidir. Bunlardan ilki, tarihsel bağ dinamiğinden “geleneğe” işaret ederken ikincisi, coğrafi anlamda “yaygınlığı” gerektirir. Yani, bugünde devinim oluşturmak için, maziden hâle uzanmış ve etkisini geniş bir alanda hissettirmiş bir akım ya da üslup, çağdaş edebiyata fazlasıyla yardımcı olacaktır. Nitekim çağdaş olan ile geleneksel arasında böyle bir halef-seleflik bağı, benzer ihtiyaçlar hasıl olduğunda pek çok edebiyatın izleğinde gözlenir. Modern Azerbaycan edebiyatında, *Molla Nasreddin* ekolü ve “1960’lar Nesli” arasında da bu tür bir organik bağdan söz etmek mümkündür.

Modern Azerbaycan edebiyatında “yeni merhale” olarak kabul edilen “1960’lar Nesli”; sanatın özgül koşulları içinde verdikleri eserleri ile edebiyatı, Sovyet döneminin güdümlü sosyalist-realist üslubundan uzaklaştırırlar. Elçin, Ekrem Eylisli, Yusuf Samedoğlu, Mevlid Süleymanlı, Anar gibi isimler; eserlerinde vicdan ve hakikat meselelerine eğilir, felsefi- manevi derinliğiyle şablon tipten karaktere geçmiş insanla bizi yüzleştirirler. Bu tavırlarıyla edebiyatı, komünizmin propaganda prangasından kurtarıırken ondan, insanın ve eşyanın tabiatına daha uygun gördükleri bir düzenin inşası için yararlanmak istemişlerdir. Bu anlamda; 1900’lerin başında Çar istibdadına karşı aldıkları tavır, toplumdaki aksaklık ve geri kalmışlığın ifşasında başvurdukları keskin mizah ile *Molla Nasreddin* ekolü, “1960’lar Nesli” tarafından âdeta yeniden keşfedilir. Bir dergi etrafında birleşen Celil Memmedkuluzade, Mirza Ali Ekber Sabir, Mehmed Said Ordubadi, Feridunbey Köçerli, Ali Nazmi, Mirza Ali Mœ’cüz gibi isimler, düşün ve yazın dünyasındaki millî uyanış ivmesiyle bu nesle ilham olurlar.

Realist Edebiyatın Yüzü Olarak Mizah

Genel olarak uyumsuzluk, çatışma ve rahatlama gibi zihinsel analizlerin dışı vurumu olarak bahsedilen gülme tepkisi ve komik; “toplumsal gerçekliğe gülünç, sıra dışı, eğlenceli bir dille yaklaşıldığında”² mizah olarak adlandırılmaktadır. Tarihî zeminde, hâkim güç odaklarıyla şekillenen

2 Ayrıntılı bilgi için bk. Avcı, A. (2003). “Toplumsal Eleştiri Yöntemi Olarak Mizah ve Gülmece”. *Birikim*, S 166-Şubat <https://www.birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-166-subat-2003/2354/toplumsal-elistiri-soylemi-olarak-mizah-ve-gulmece/3891> (Erişim: 03.08.2020)

kültüre bağlı olarak komik algısı değişmekle birlikte; Diyanisos şenliklerinden Yunan komedyasına, Decameron öykülerine, Cervantes ve Moliere'den, A. Çehov, Gogol hatta S. Beckett'a varana dek humor yani mizahın, insan tabiatının gözlemsel dışı vuruşuyla beslenen bir eleştiriye yaslandığı aşikârdır. Eleştirel idraki görünür kılmak anlamında insana bir çeşit özgürlük alanı sunan mizahın, sosyal ve siyasi kimlik kazanması ise 20. yüzyılı bulur.

Mizahın egemen sınıfların baskısıyla zuhur ettiği ve yine kendini ortaya çıkaran egemen sınıfların baskısını çağırdığı tezini sunan Erman Artun (2014: 2), mizahın nihayetinde galip geldiği görüşündedir. Mikhail Bakhtin (2001: 92) de Orta Çağ hâkimiyetinin gülmeyi, yaşam ve ideolojinin resmî alanlarında yasaklamasına rağmen bunun, söz gelimi folk mizahına gayriresmî alanlarda -bayram ve pazar meydanlarında; karnavallarda- kural dışı, acımasız ve alabildiğine özgür olma ayrıcalığı getirdiğini söyler. Zira, Orta Çağ kilisesi gülmeyi; cennetin şimdi ve burada olabileceği imasıyla alaycı algılayıp şeytani bulmuştur. (Sanders, 2001: 155)

Dünya edebiyatının genelinde olduğu gibi, Türk edebiyatının farklı coğrafya sahalarına bakıldığında da mizahın yükselişte olduğu zamanların, toplumsal sorunların derinleştiği ve siyasi otoritenin baskısını artırdığı dönemlerle örtüştüğü görülür. Çalışmamızda ilişkisini incelediğimiz eserlerin, Çarlık ve komünist sistemin, böylesi istibdat süreçlerine ait verimleri olduğunu hatırlatalım.

Batı'dan farklı olarak Azerbaycan edebiyatında modernleşme süreci, romantizm ile başlamadığı gibi, realizm ve romantizm akımları da etki-tepki süreçlerinden ziyade benzer kaynaklardan beslenen ancak dil ve üslup tercihiyle farklılaşan iki edebî ekol olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda 20. yüzyıl başlarında Azerbaycan'da edebî yönelimlerin üç mektep altında toplandığı söylenebilir: Keskin eleştirel tavrıyla matbuat üzerinden bir fikir hareketi yaratmak isteyen “İnkılabî-Demokratik” edebiyat, yine realist hassasiyetler gösteren ancak çocuklara ve gençlere yönelik eğitim meselelerine yoğunlaşan “Maarifperver” edebiyat ve aslında amaçtan ziyade üslup ve dil tercihleriyle farklılaşan “Romantik” edebiyat.

Bu edebî mektepler *Söz*, *Debistan*, *Füyuzat*, *Hayat*, *İrşad*, *Terakkî*, *Şelâle* ve *Molla Nasreddin* başta olmak üzere birçok gazete ve dergi sayfasında yer bulmuş edebî ve düşün yazıları ile sosyal ve kültürel hayatı etkilemişlerdir.

İnkılabî-Demokratik tavrın başlıca yayın organı *Molla Nasreddin* dergisidir. Ömer Faik Numanzade ve Celil Memmedkuluzade'nin önderliğinde yayın hayatına başlayan dergi, belirli aralıklarla yirmi beş yıl (1905-1917 Tiflis'te, 1921 Tebriz'de, 1922-1931 Bakü'de) yayın hayatını sürdür-

müştür. Mirze Celil ve *Molla Nasreddin*'in, realist-satirik nesir ve yenilikçi basının temsilcisi olarak Doğu'daki demokrasi hareketlerine hizmeti yadsınmaz bir gerçektir. Arap, Fars, Türk, Tatar, Özbek, Hint, Türkmen, Lezgi, Arnavut, Afgan, Yunan, Çin, Bulgar, Sırp, Alman... halklarının talihiyle ilgili problemleri sayfalarına taşıyan dergi; Tahran, İstanbul, Kalküta, Bağdat, Buhara, Semerkant, Aşkabat, Taşkent, Petersburg, Moskova, Ufa, Tiflis, Erivan gibi şehirlerde ilgiyle karşılanmaktadır. (Karayev, 1999: 194-195).

Türkistan'dan Macaristan'a, Sibiry'a dan Kuzey Afrika'ya uzanan Türk coğrafyasında Afandi, Hoja Nasr, Molla Nasreddin gibi adlarla anılan³ Nasreddin Hoca, güldürürken düşündüren mizahı ile derginin cesaretli söylemine de kaynaklık etmiştir. Yayın organı olmanın ötesinde bir misyon üstlenen dergi; sayfalarında sohbet, atmaca, felyeton, nükteli şiir, telgraf, satirik hikâye, latife, posta kutusu, nükteli ve şahsi ilanlar, karikatür ve resimler gibi pek çok türe yer vermekle birlikte felyeton⁴, tesir gücü ile bu türler içerisinde öne çıkmıştır.

20. yüzyıl başlarında Çar istibdadı, bey ve ağaların, fırsatçı mollaların elinde sömürülen cahil halk, toplumu ayırık otu gibi saran hurafeler ve din istismarcıları, kadın haklarındaki hukuksuzluk, eğitimsizlik, yoksulluk, millî dil ve kimlik gibi pek çok mesele canlı hayat levhaları olarak sanatçıların nazarında olmuştur. Edebiyat, daha çok matbuat aracılığıyla ve eleştirel-mizahi üslupla toplum gerçeğini ele almıştır. Bu çalışmada örneklerini vereceğimiz üzere realist-eleştirel anlayışın bir yöntemi olarak mizahtan ve örtülü üsluptan yararlanmak Azerbaycan edebiyatının sonraki devirlerinde de devam etmiş bir tercihtir.

Anar Hikâyeciliği, Mizah ve *Molla Nasreddin*

Anar [Rızayev, (1938)], “Yeni Merhale” olarak da kabul gören 1960'lar neslinin ve günümüz Azerbaycan nesrinin önde gelen isimlerindedir. Nigar Refibeyli ve Resul Rıza'nın evladı olarak aktif bir edebî iklimde yetişme şansı bulan yazar, çok sesli ve katmanlı eserleriyle Azerbaycan edebiyatının öncü ve yenilikçi sanatçıları arasında yerini almıştır. Musiki, filoloji, sinema alanlarındaki eğitimiyle beslediği ve gelenek ile modern harmanlama maharetiyle kaleme aldığı, romandan, piyese, şiirden bilimsel yazıya uzanan pek çok türdeki eseri, eski Sovyetler Birliği ülkeleri başta olmak üzere, Amerika, Kanada, Avrupa ülkeleri, Türkiye gibi ülkelerde

3 Detaylı bilgi için bk. Türkmen, F. (1999). *Nasreddin Hoca Latifelerinin Şerhi*. İzmir: Akademi Yayınları.

4 19. yüzyıl başında Fransa'da matbuatta eleştiri yazısı olarak beliren bu tür, Rusya kanalıyla yayıldığı Azerbaycan'da özellikle *Molla Nasreddin* sayfalarında muhkem yer bulmuş, güncel konuların Mirza F. Ahundov'un mizah anlayışıyla işlendiği yazılar olarak Ü. Hacıbeyov, Celil Memmedkuluzade, E. Sabir, A. Hakverdiyev, M. Said Ordubadi gibi isimlerce geliştirilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Uygur, E. (2006). “*Molla Nasreddin Dergisinde Felyetonlar*”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C III, S III Eylül, 7-21.

yayımlanmıştır. Yazarlar Birliği başkanlığı, milletvekilliği gibi görevleri yürüten sanatçı, “fahri ilimler doktoru”, “emektar sanatçı” gibi unvanlarla taltif edilmiştir.⁵

Anar, sosyal ve kültürel faaliyetlerini sanat yaşamına paralel yürütmüş aydın duyarlığı ve bunu bir siyasi görüşün boyunduruğu altında yapmayışıyla dikkat çeker. Toplum meselelerini nazarından kaçırmayan yazar, amacına uygun tür ve üslupta eser vermek gibi bir bilinç geliştirmiştir. Edebiyatın pek çok türünde kalem oynatmış olan Anar için, roman kadar hacimli olmayışı bakımından etki-tepki süreçlerinin daha kolay izlenebildiği bir tür olarak hikâye; üslup yenilikleri yanında toplumdaki eksikliklerin dillendirilmesi açısından yazara uygun bir zemin sunmaktadır. Yönetimin baskıcı tutumunun gerektirdiği ihtiyat kadar, etki gücünün yüksekliği sebebiyle yazarın, siyasadan kaynaklı çarpıklıklara yönelttiği eleştiri; çoğu zaman mizah, sembolik örtüler, zaman zaman da fantastik unsurlar aracılığıyla eserlerinde yer bulmuştur. Bu anlamda Rahid Ulusel’in (2005: 55) Anar’ın realist tavrının sembolizm ve fantastiğe dayanan bir tarafı olduğu yolundaki görüşüne katıldığımızı belirtelim.

Geleneği moderne taşıyan bir sanatçı olarak Anar, Azerbaycan kültürünü beslemiş ustalardan yararlanmayı ziyadesiyle bilmıştır. Ancak Bah-tiyar Vahapzade’nin “Mirze Celil dehasının sırlarını açan” kişi diye tarif ettiği Anar için *Molla Nasreddin* ekolü her daim öncelikli olmuştur. *Molla Nasreddin* yazarlarını değindikleri konulardaki öngörü ve beşerî tespitleri açısından değerlendiren Anar (2011: 512); “Mirze Celil 1960’lı yılların önde gelen nasiridir dersem mübalağa etmem.” şeklindeki sözleriyle bu konudaki düşüncesini de somutlaştırmaktadır.

Anar, *Molla Nasreddin* ekolü ile olan bağını çeşitli vesileler ile dile getirdiği görüşleri, değerlendirme yazıları yanı sıra bu minvalde oluşturduğu bedii eserleri ile de görünür kılmıştır. *Sizi Déyib Gelmişem* piyesi, Mirze Celil’e ithaf edilmiş *Qam Penceresi* filmi ve deneme tarzındaki *Anlamaq Derdi* kitabı, *Nigarançılık*, *Dindirir Esr Bizi* gibi senaryo eserleri yanında *Molla Nesreddin-66* ve *Molla Nesreddin-86* adlı hikâye silsileleri bunlardandır. *Molla Nasreddin* latife ve felyetonlarını anımsatan bu hikâyeleri *Sizi Déyib Gelmişem* (1984) kitabı takip eder. Rafael Hüseyinov’un takdimi ile “Resul Rza, Sabir Sağ Olsaydı/Anar, *Molla Nasreddin-Dünen*, Bu Gün (2011)” adlı çalışma da farklı kuşakları bir araya getirerek geleneğin moderne taşındığını göstermesi açısından kayda değerdir.

Anar’ın sosyal meselelere değindiği hikâyelerinde *Molla Nasreddin* ekolü ile ilişkisi; amaç, içerik ve üslup bağlamında değerlendirilmelidir. Amaç, her ikisinde de Azerbaycan’ın refahı ve gelişmesinin önündeki

5 Detaylı bilgi için bk. Atay, A. (2008). *Beş Katlı Evin Altıncı Katındaki Adam: Anar*. Ankara: Bengü Yayınları.

problemleri ortadan kaldırarak millî bir uyanışı daim kılmaktır. İçerik, öзде aynı iken görünüşü renk değiştirmiştir. Örneğin geçmişte ağalar, beyler, Çar inzibati ve din adamlarının halka uyguladığı sömürü anlatılırken, güne uyarlandığında Anar'ın hikâyelerinde bu sömürünün siyasi ve bürokratik aktörler üzerinden devam ettiği gösterilmiştir. 1900'lerin başında rüşvetle iş gören “kadı”nın yerini bugün devlet kademesindeki herhangi bir idareci almıştır. Yani dünün ya da bugünün bir biçimde süre giden derebeyliği, cahilliği, riyakârlığı, kaypaklığı, zevksizliği... bu hikâyelerde konu edilmiştir. Üslup ve yöntem olarak da, *Molla Nasreddin* yazarları ile ondan ilham alan Anar gibi 1960'lar yazarlarının hükümet takibatlarına karşı ihtiyatlı bir tavır olarak, sembolik örtüler yahut mizahın eleştiri ve ifşa gücünden cesaretle yararlanma noktasında örtüştükleri görülür.

Molla Nasreddin yazarları ve Anar'ın zihninde aydın; zamanenin derdine çözüm arayan kişidir, yani “anlamak derdine müptela”dır. Zamana ayak uydurayım derken onun ritmini açıp boşluğa düşmemiştir. Millî benliğinin farkındadır. Liyakate önem verir, ahlaki prensipleri vardır. Özlemi duyulan toplum -şüphesiz- bürokratik sığlık, atalet ve totalitarizmden uzak bir toplumdur.

Anar, *Molla Nasreddin* üslubunda kaleme aldığı yazıların bir kısmında anlatılara seçtiği başlık, mahlas, kullandığı yer isimleri, dergi yazarlarıyla bütünleşmiş ifadelere yer verme gibi usullerle anıştırma yaparak açıkça *Molla Nasreddin* dergisini işaret etmiştir. Konuşma dilinin canlılığını yansıtan bir dili tercih etmiş, söz oyunlarından istifade ederek nükteye başvurmuştur. İsim sembolizasyonu, genelleme gibi tekniklerle eleştiriyi tümelleştirmiş; tersinleme, mübalağa, uyumsuzluk ve zıtlıktan yararlandığı keskin zekâ parlıtı taşıyan buluşlarla çok katmanlı mizahi bir yapı elde etmiştir. Sanatçının eleştirdiği, liyakat ve cehalet problemi, avantacılık, millî benlik ve dil karmaşası gibi toplumsal nakışlıklar da yine Anar hikâyelerinde olduğu kadar dergi sayfalarında kendine yer bulmuş mühim meselelerdir.

Molla Nasreddin yazarları ile Anar'ın verimleri arasında tespit edip sıraladığımız bu ortak tavrı şimdi örnekler üzerinden somutlaştıralım.

Molla Nasreddin dergisinde dikkati çeken özelliklerden biri sanatçıların kullandığı mahlaslardır. Uygur, daha çok toplumsal, güncel konuların aktarıldığı eleştirel yazılar olarak Azerbaycan'da “felyeton” türünün gelişiminden bahsederken Celil Memmedkuluzade (*Molla Nasreddin*), Elekber Sabir (*Hophop*), Abdurrahim Hakverdiyev (*Lağlağı*, *Xortdan*, *Mozalan*, *Süpürgesaqqal*), Memmed Said Ordubadi (*Herdemxeyal*) gibi dergideki güçlü isimlerin türe katkısının altını çizmektedir. Uygur, ayrıca, yazarların Çar yönetimine karşı ihtiyati bir önlem olarak kullandığı mahlasların za-

manla yazılan konuların içeriği ve tavrıyla bütünleşip üslubun daha belirgin hâle geldiği tespitinde bulunmaktadır (2006: 8-11). Bizce de; ihtiyati bir tutum olmasının yanında yaratıcı mizah anlayışının göstergesi olan bu mahlaslar aracılığı ile yazarlar, anlatı dışında bir de “anlatan” kahramanlar kurgulamışlardır. *Molla Nasreddin, Hophop, Lağlağı, Xortdan, Mozalan, Süpürgesaqqal, Herdemxeyal* ve diğerleri, kelimeleri üzerinden âdeta, kanlı canlı insan tipleri olarak karşımıza dikelip bir anlamda yine o toplumdaki insana ve onun gerçeğine ayna tutmaktadırlar.

Değerli edebiyatçı Anar’ın da bununla örtüşen bir tutum takındığı görülmektedir. Sanatçı, “Mirze Celil’e bin rahmet!” hitabını düştüğü *Molla Nesreddin-66* hikâyeler silsilesinin ilk anlatısı olan “Zarafatsız”da, bir anlamda hikâyeleri yazma amacına açıklık getirir. Zamanından 600 yıl önce yaşayan Hoca Nasreddin ile 60 yıl önce yaşamış *Molla Nasreddin*’den bahsedip bugün, kendisinin onların halefi olduğunu belirten Anar; mahlaslarını da anarak derginin yazarları ve dergi hakkında okuyucuya bilgi vermeye başlar:

“Miladın 1906-cı ilinde şehri Tiflisde bir başka Molla Nasreddin péyda olub ve bu birincisinden de yaxşı kişi olub. Yığıb başına Mozalanı, Lağlağını, Qızdırmalını, Herdem-xeyalı bir mizah, gülgi mecmuesi çıxarıdıb küllü-alemde meşhur olub.

Ay senin canını yéyim, benim güzel oxucum, görürem ki, arifsen, bu yéri oxuyanda birden qaşqabağını salladın, bir pariros çıxarıb telesik damağına aldın, durub esebane var-gel éledin ve üreyinde de dörd-bêş defe dédin ki, ‘yox, bu lap ağ oldu’ (Anar, 2003: C I: 423)”

Anar’ın anlatısının adı “Zarafatsız”⁶ olduğu gibi, anlatıcı imzası, yani mahlası “Zarafatçıl”dır. Konuşma dilinin kıvraklığından faydalanan yazar, okuyucu ile diyaloga giriyormuş izleği üzerinden anlatıyı sürdürür. Tersinleme, kinaye, nükte, soru-cevap gibi usuller ile okuyucunun ilgisini çekmenin ötesinde, yazıya, okuyucunun da dâhil olduğu izlenimiyle interaktif bir hava kazandırır. Üslubu ile okuyucuyu ikna edebileceği olgunluk noktasına getirdikten sonra da niyetini açık eder. Şöyle ki *Molla Nasreddin* dergisinin çıkarıldığı yıllarda istihza ile gülünecek molla, bey, han, toprak ağası, milyoner, şeyh vesairin sebep olduğu sıkıntılar ortadan kalksa da bugün hâlâ insanı düşünmeye sevk edecek çarpık hâllerin olduğunu ima eder. Fark edileceği üzere cin fikirli anlatıcı “Zarafatçıl” ile “Ey benim müselman kardeşlerim...” diye lafa giren, nüktedan “tanış” yüz *Molla Nasreddin* birbiriyle ziyadesiyle örtüşür.

Mirze Celil, “*Molla Nasreddin*”in sayfalarında, toplumda, onların “söylediklerini kulak ardı edecek” bir grubu muhatap aldıklarını bildir-

6 “Zarafat”, Türkiye Türkçesinde “şaka” anlamındadır.

mektedir. Anar da “Ebedi Mirze Celil” yazısında (Anar, 2011: 475), Mirze Celil’in ifadesiyle fal baktırmak, derviş masalı dinlemek, hamamda yatmak ya da köpek boğuşturmak gibi bahanelerle ondan kaçacak insanlara meram anlatma çabalarının altını çizer. Çağdaşın kalem erbabı Anar böylece “sizi deyib gelmişem” hitabındaki insan refleksinin değişmediğini gösterir. Zira yazar, “Zarafatsız”da -güne uyarlayarak- yazdıklarını okuması neredeyse şans eseri olabilecek bir okuyucu muhataplığı ile bizi yüzleştirmektedir: Anar’ın yazısında seslendiği “okuyucu” adamın, karısı çoluk çocuğu alıp kız kardeşine gitmiş, televizyon ve radyosu bozulmuş, üzerine vakit geçirdiği komşusu, ahbabı ya bağ evinde ya toplantıdayken bir başına kalacaktır. Nihayetinde, tüm bu olmazlar silsilesi yaşandığında, “okuyucunun” eline bu mecmua geçecektir ki(!) Zarafatçıl’ın sözlerini okusun, denilmektedir. (Anar, 2003: C I: 422)

Anar’ın, Zarafatçıl adı ile sunduğu anlatıcı karakter üzerinden, okuyucunun bu yazılanları okuma tavrıyla ilgili de ricası vardır: Okuyucu onun sözlerini gözünü kısıp okumasın, zira sağ gözünü kaparsa yazdıkları solda, solu kısarsa sağda görünecektir. Okuyucunun gözleri görmüyorsa gözlük taksın ama siyah gözlük takmasın; numaralı gözlük takıp yine olanı farklı görmesin; en iyisi düz cam taksın, denilmektedir. Yani, okuyucudan beklenen, olanı reel hâliyle görüp objektif biçimde algılamasıdır. Zarafatçıl’daki bu yaklaşım, Mirze Celil’in zihniyet ve tavırları açısından mollaları eleştirdiği “Niye Meni Döyürsünüz” felyetonunu akla getirmektedir.

“Evela, men molla ola-ola müselman qardaşlarıma vez eden vaxt déyirem: bir Allaha sitayiş édin bir de péyğambere ve imamlara itaet édin. Amma siz (mollalar- İ. H.) déyirsiniz: Allaha sitayiş édin, péyğambere de, imamlara da, mollalara da, dervişlere de, ilan oynadamlara da, fala baxan, tas quran, dua yazan, cadukun, hemzad, ecinne, kelile, dinme, şeytan, div, merrix, serrix, terrix...- bunların cümlesine sitayiş édin!

...Men de Mollayam, siz de molla. Amma men müselman qardaşlara déyirem: Éy müselmanlar, gözünüzü açınız, mene baxınız. Amma siz mollalar déyirsiniz:- Éy müselmanlar, gözünüzü yumunuz ve mene baxınız...”
(C. Memmedkuluzade, 2004: C I: 16)

Felyetonda kinaye ile *Molla Nasreddin*’in, gözünüzü açıp bana bakın Müslüman kardeşlerim, derken diğer mollaların gözünüzü kapatıp bana bakın demesinden bahsedilmektedir. Değişen zaman içinde din taassubu ve batılın yerini modern zamanların kendine özgü istismar mekanizmaları, hurafe ve cahillikleri almıştır kuşkusuz ancak özde eleştiri odağı ve sorunun kaynağı değişmemiştir. Anar’ın da Zarafatçıl kimliği ile *Molla Nasreddin*’e anıştırma yaparken dikkat çekmek istediği husus budur: insanların bir şeyleri önyargı ve taassuptan sıyrılarak bakıp görmeleri ve söylenileni idrak etmeleri gereği.

İsim sembolizasyonu, *Molla Nasreddin* yazarları gibi Anar'ın da mizahi hikâyelerinde sıkça başvurduğu bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Anar, bu yöntemle kurgusallığını absürt biçimde vurguladığı isimler sayesinde, anlatının gerçeklik ile uyumsuzluğunun altını çizmektedir. Söz gelimi “Gülmeşeker Kendinin Sabahı” anlatısının yazarı Boşboğazov, karakterler Yalan Planov, Beli Beliyev ve Dedi Koduyev'dir. Kara Dinmevoz ve Kara Kışkırıkov imzalı “Reng” hikâyesi Gül Yanakov'u anlatmaktadır. Pinti Sefer, Hefçi Melik, Hoca Zığzığ mahlaslı “Bir Stekan Su” anlatısı ise Cuvar Cafer etrafında cereyan etmektedir.

Anar'ın *Molla Nesreddin-66* hikâyeleri içinde yer alan “Melumat” anlatısının, isim sembolizasyonu yanında, tersine çevirme ile de mizah özelliği kazandığı görülmektedir. Mirze Celil'in “Danabaş Kendinin Ehlvalatları” hikâyesine gönderme yapılan anlatı, “30 Şubat”ta, “Danabaş”ta gerçekleşen ayyaşlar sempozyumunu konu edinir. “30 Şubat” diye bir tarihin mümkün olamayışı kadar “Danabaş” diye bir yer -ve belki orada yaşanılanlar- de gerçekte mevcudiyet kazanmamalıdır. Anlatılanların itibarının ötesinde irreal bir mekân ve zamana bağlanması, bu olayların gerçekte yaşanmadığı hükmünü oluşturabildiği gibi idrakten yoksun, yani gerçeği kavrayamayan, insan tutumunun eleştirildiğini de düşündürmektedir. Hikâyede, duvarda resimlerinin asılı olduğu belirtilen Ömer Hayyam ile Behlül Danende ve Kéfli İskender'i birleştiren, içki yahut sarhoşlukları değil; tersine, “ayık” bir bilinçle, insanlığın sorunlarını anlamak derdine müptela, tefekkür erbabı ancak layıkıyla anlayamamış şahsiyetler olmalarıdır.

Molla Nasreddinciler, özellikle Sabir ve Mirze Celil, eserlerindeki karakterler aracılığıyla mümin sanılanların münafık, deli hesap edilenlerin akıllı, sarhoşların olup bitene ayık tahammül edemeyen duyarlı insanlar olabileceğini ince bir mizah ile ortaya koymuşlardır. Anar da bu şekilde bir anıştırma ile yaşadığı dönemin değişen şartları içerisindeki aymazlık ve çigliklarine dikkat çekmektedir. “Melumat” anlatısında, bahsi geçen toplantıda Lül Kember, Çahiryay, Aldıyatdı Batdıkdıyev gibi iştirakçilerden sonra konuşan Hayıl Mayılov, ayyaşları, geleneğimizde olmayan içkilere özenip benliklerini kaybetmeleriyle ilgili uyarıp Kéfli İskender'in ananesinin yaşatılması gerektiğini hatırlatarak ihtilafa düşmek yerine birlik içinde olmaya çağırmıştır: “Ne içirik içek, araq ya çaxır, amma bir-birimizin üstüne çaxır atmayaq. Birleşip ümumi düşmene-huşyarlara, ayıqlara qarşı mübarizede ayıq, bağışlayın, serxoş olaq.” (Anar, 2003: C I: 429)

Düşmana karşı “ayık”, hazır, uyanık olmak yerine “sarhoş” olmanın salık verilmesi, bir tersine çevirme olarak görülebilir. Böylece mizah zıtlık ve uyumsuzluk ile sağlanmış olur.

Anar'ın bu anlatıda dikkat çekmek istediği üzere, özenti içinde olup kimliği kaybetmek ve nifak tohumlarıyla parçalanmak, dün olduğu gibi bugün de Azerbaycan aydınının sorunsalıdır. Millî uyanış için, düşmana karşı mücadelede “ayık” yani açık bir idrak ile hazır olmak oldukça önemli bir husustur. Sarhoşluğa davet edilmek ise günün aydınının gelenek, öz kimlik, birlik, mücadele gibi dillere pelesenk olmuş kavramları sarf etmek dışında hiçbir şeyin farkında olmadığı eleştirisinin ortaya konulmasıdır.

Değerli sanatçı, toplumsal arızaların renk değiştirerek devam ettiği yolundaki düşüncesini *Molla Nesreddin-86* anlatısında da tekrarlayarak karşımıza çıkarmaktadır: Dün rüşvet isteyenler bugün, “Ne hörmet éyleyim senin için?” diye sormaktadırlar. Avamın, cahilin, nadanın elinden imdat denilen zamanlar geçse de şimdi devir, bilim ve sanat adamlarının cahilliği, nadanlığı zamanıdır... Anar, *Molla Nesreddin-86*'da, “okumuş” insanın cehalet ve vasıfsızlığına dair eleştirisini somutlaştırmaktadır. Böylece günümüzün “imdat dedirten nadan”ları, Azerbaycan halkının bugün konuştuğu dili şans eseri konuştuğu savunacak ölçüde cahil ya da özenti içindeki bilim ve sanat adamları olarak karşımıza çıkar:

“Biri var tekrarsız pyesler yazır, birce defe oynanılandan sonra daha tekrar ikinci defe oynamak istemirler. Biri var tarix yazır, sübut élemek ister ki, bu xalq sehven öz dilinde danışır, gerek ta kadimlerden beri gerek başka dilde danışaydı... Biri de var, gah Amerika yazıçısı Ken Boldan, gah Çin alimi Ay Haydan, gah İngiliz diplomatı Lord Setelcemden gah da Ayatolla Fisincaniden sıfatlar getirir, amma özünün de dédiyni bir allah bendesi başa düşür...” (Anar, 2003: C I: 497)

Anar'ın *Molla Nasreddin* ruhuna yakınlığının, bir taraftan, bir ideal meselesine yaslandığını söylemek mümkündür. Nitekim, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde *Molla Nasreddin*'in millî-manevi değerlerde uyanma, millî dil hassasiyeti... konularında üstlendiği misyonu yüzyılın son çeyreğinde *Ulduz*, *Xezer*, *Genclik* gibi dergilerle Anar'ın 1968-1978 yılları arasında baş redaktörlüğünü yürüttüğü *Qobustan* dergisinin üstlenmesi (Ulusel, 2005: 10-11) de bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Rahid Ulusel (2005: 33); Mirze Celil, Sabir gibi isimler yani *Molla Nasreddinciler* için cahil, pasif, işsiz, asrın ritminden geri kalan insan tipi edebiyatın problemi iken bugün edebiyatta; entelektüel, aktif, zamanın ritmini aşan insan hâlinin bir sorunsal olarak karşımıza çıktığı tespitinde bulunur. Hiçbir şeye vakit bulamayan modern insanın telaşlı hâli biraz da zamanın kuluna çevrilerek parçalanmış benliğini yansıtır. Anar'ın, Türkiye'de olduğu günlerin verimi olan “Muhakkak Görüşürüz, Mutlak Görüşerik” hikâyesinde sürekli bir erteleme hâliyle eyleme geçmeyen insanı konu etmesi boşuna değildir. Diğer yandan “Qaravelli” komedisinde millî-siyasi varlığın bireyin manevi bütünlüğüne bağlı olduğunun vurgu-

lanması Anar'ın bigânelik, yani kayıtsızlık karşısındaki kaygısını göstermektedir. (Xeyal, 2003: 58)

Anar, toplum meselelerine çok yönlü bakan Mirze Celil'in, problemleri gelecekteki potansiyel varyantlarıyla kavrayarak Sovyet bürokratik sisteminin henüz oturmadığı 1920'lerin başında, bu sistemin gelecekte hangi zıtlıkları beraberinde getireceğini sezdiği (2011: 490, 505) tespitinde bulunmaktadır. Bu bağlamda Celil Memmedkuluzade'nin millî benlik ve dil konusundaki kaygı ve hassasiyetinin yansıdığı *Anamın Kitabı* eseri yanında Ölüler piyesinin, sürü psikolojisi ve totalitarizmin getirdiği sorunları ele alışını hem evrensel hem aktüel eser olma kıymeti kazandığı söylenilebilir. Anar'ın *Ak Koç Kara Koç* eseri de, Azerbaycan'ın muhtemel geleceğini ütöpik ve distöpik masallar üzerinden hikâyeye ederken bunu millî kimlik sorunsalıyla ilişkilendirmesi açısından *Anamın Kitabı* ile benzerdir. *Yaxşı Padişahın Nağlı* ise totaliter sisteme getirdiği satirik eleştirisi ile Ölüler piyesine yaklaşmaktadır.

Edebî eserde kişilerin sıfatlarıyla adlandırılması, onların karakterden ziyade toplumda mevcut tipler olarak değerlendirilmesinin önünü açmaktadır. Eleştirinin tümelletirilebilmesi bağlamında *Molla Nasreddin* yazarlarının başvurduğu bu yöntemin ses getiren temsilcisi şüphesiz Elekber Sabir'dir. Sabir, *Hophopname* adlı toplu şiirlerinde, kişilik hasletleri bağlamında oluşturulmuş tipler vasıtasıyla âdeta toplumun demografik yapısını gözler önüne serip bu tipler üzerinden toplumdaki çarpıklıkları tenkidî bakışla ele almıştır. Alegoriyi akıllara getiren yöntemin başarılı örneklerinden biri “Bir Mecliste On İki Kişinin Söhbeti”⁷ adını taşır. Şiir; vekil, hekim, tacir, molla-sofi-rövizexan-derviş, şair-gazeteci, avam tiplmesi ve âlim-cahil kavramları aracılığıyla toplumun arızlarını yekten önümüze sermektedir.

Molla Nasreddin yazarları gibi isim sembolizasyonuna başvuran Anar'ın da maharetle başardığı şey, tikel bir süje üzerinden anlatılan durumun tümele ulaşan kastıdır. Bilindiği gibi Stalin'in ölümü ardından görece bir serbestiyetin hâkim olduğu çözülme ve yeniden yapılanma yıllarında dahi yazarlar, parti takibatına karşı ihtiyatlı davranmak zorundadırlar. (Karayev, 1999: 392) Bu sebeple birçok sanatçı, problemleri, makro muhitteki lokal aksaklıklar olarak yansıtmaya yolunu seçmiştir. “Zarafatsız” anlatısındaki şu satırlarda “tekden-birden, ayda ilde bir defe” sözleri bahsettiğimiz durumu somutlaştırır mahiyettedir:

“Altmış il bundan qabaq xanların, beylerin, derviş-rövizexanın, eyan-eş-refin kökü kesilib, amma, a başına dönüm, qorxaqlığın kökü hele kesil-

7 Detaylı bilgi için bk. Erol, A. (2013). *Hophopname'de Sosyal Tenkit*. İzmir: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları.

meyib ha. Tekden-birden, ayda-ilde bir defe, görürsen işi düşür, qorxaq adama da rast gelirsən. Gündüz çıraqla axtaranda, yeni sözün düzü, éle géce çıraqsız axtarmayanda da bir de görürsan ki, qarşıva çıxdı kim? Ay sağ ol. Qorxaq. Beli, beli, qorxaq, axmaq, alçaq, yaltaq. Bu aqlar. Bir de var. Xorlar. Rüşvetxorlar, müftexorlar. Bir de var bazlar. Destebazlar, sözbazlar, yerlibazlar. Bir de var perestiş, şöhetperestler, mensebperestler. Bir de var karlar. Yox yox. Şikestkarlar yox, riyakarlar saxtakarlar. Bir de var çılar. Böhtançılar, yalançılar. Bir de var avamlar, cahiller, nadanlar, qanmazlar. Bir de var lakeydler, biganeler, deyme mene-deymeyim seneler, benim ne işimeler, dad onların elinden dad-bidad...” (Anar, 2003: C I: 426)

Görüleceği üzere, toplumda olumsuz bir insan tipi olarak “korkak”-lar karşımıza tek tük çıkacak ise bunda beis yoktur diye düşünecekken yazar ardını sıralamaya başlar: “QORXAQ, AXMAQ, ALÇAQ, YALTAQ.” Derken toplumun başına bela olan “tip”ler; -xorlar (rüşvetxorlar, müftexorlar), -bazlar (destebazlar, sözbazlar...), -perestler (şöhretperestler, mensebperestler...), -karlar (riyakârlar, saxtakarlar), -çılar (yalançılar, miyançılar)... olarak sınıflandırılır. Tüm bu olumsuz insan tiplerinin akabinde vatanperestler, fedakârlar, akıllılar... gibi olumlu sıfatlara sahip insanlardan bahsedilir. İyilerin ve iyilikleri anlatan yazarların diğerlerinden misliyle fazla olduğu söylenerek de bir anlamda, yazıda, toplumdaki tesadüfi eksikliklerin anlatıldığı iddiasındaki güvenli alana çekilmiştir olunur.

Birçok hikâyesinde liyakat meselesine değinen Anar, bulunduğu mevkiyi hak etmeyen, istidat ve bilgiden yoksun kişilerin bireysel ilişkiler sarmalında yarattığı aksaklıkları konu edinirken, aslında bu durumun toplumun geneline yayılmış çarpıklıktaki rolünü de gözler önüne sermektedir.

Söz gelimi yazarın *Molla Nesreddin-66* kitabı içerisinde yer alan “Reng” hikâyesinde, yanaklarının kırmızılığının mahcubiyet ve terbiyesine yorulduğu Gül Yanakov için hayatındaki tüm kapıların emek harcamadan açılması konu edilmektedir. Gül yanaklı oğlana, teklifsizce sunulanlar, yine bir gün kendisi, yüksek mevki masasında otururken çalan kırmızı telefondaki sesin ona işten çıkarıldığını söylemesiyle Yanakov’dan alınmış olunur.

“Mereke qalxdı. Arvad dédi: Gülbala. Kişi dédi: Güloğlan. Axır dilbir olub uşağın adını qoydular: Gül.

Gül Yanaqov bés yaşına çatanda atasıyla küçede gédirdi, bir emiye rast geldi.

Emi:

-Maşallah béle uşağa,- dédi. -Yanağından qan damır, -sonra elave étdi, -pişt, he pişt. -İki defe çirtıq çaldı ve uşağa bir kırmızı alma bağışladı.

Yéddi yaşına çatanda Gül Yanaqov mektebe gétđi. Sinfе girende qıpqırmızı qızardı ve müellim onu birinci partada eyleşdirdi.” (Anar, 2003: C I: 471)

Çağrışım açısından oldukça zengin içeriğe sahip olan anlatı, üslubu ve eleştirel içeriği ile bir çeşit modern masal izlenimi uyandırmaktadır. Utanıp sıkılıp kızarması dışında vasfı olmayan bir insanın, günbegün yükselbildiği bir toplum tasavvuru okuyucu için şaşırtıcı olduğu kadar dehşetengiz incelikte bir yansıtmadır. Böylece mesnetsiz yükselişlerin aynı sudan sebeplerle son bulabileceği örneğinden hareketle, temelinden liyakatin çekildiği bir düzenin, tekinsiz ve kaypak zemini ile yüzleştirilmiş oluruz.

Olaylara sathi bakışın büyük bir liyakat sorunu olduğuna dikkat çekilen bir başka hikâyeye de “Bir İstekan Su” başlığını taşır. Gayet tesadüfi bir şekilde kürsüye çağrılan Cuvar⁸ Cefer’in, yanında gördüğü bir bardak sudan hareketle kurduğu basit bir cümle ile hayatı değişir. Hayatın anlamını bahşediyormuş gibi alkışlanan Cefer’in fütursuz yükselişi, bir gün çıktığı kürsüde bardakta su yerine çay olmasıyla son bulur. Cuvar Cefer’in yerini Çaycı Cemil alır. Toplumda baş tacı edilmenin de ayaklar altına alınmanın da tesadüfi keyfiliği böylece ortaya konulmuş olur.

Sizi Déyib Gelmişem kitabı içerisinde yayımlanan “Dörd Çahar” hikâyesinde ise rüşvet ve liyakat sorununun üniversitelere yansıyan yüzü ele alınmaktadır. “Xeberler” ve “İlanlar” başlıkları altında yine gerçekliği olmayan absürt durumların haber gibi yayımlanması eleştirilir.

Anar’ın benzer meseleleri bir başka zeminde konu edindiği hikâyelerinden “Başımızın Ağası” anlatısında; Dellek Davud’un jübilesi merkezinde, toplumda birilerine paye dağıtmanın yozlaşp değersizleşmesi ve devir adamı, istismarcı tipler eleştirilmiştir. Kel ve köse olan Berber Davud; -sevgiyle- Davud dayı, Davud emi, Davud-gağa, Davud kişi, Davud baba, Mirze Davud, Dodik, Davud müellim gibi isimlerle anılabilmektedir. Kendisi yetmiş altı yaşındadır ve yaratıcılık faaliyetinin (!) altmış dokuzuncu yılında jübilesi yapılmaktadır.

“Dellek”⁹ yani tellak sözü Azerbaycan Türkçesinde, hamamda kese atan kişi; berber; diş çekme, sünnet etme, kan alma gibi bir nevi eski halk hekimliği işiyle meşgul olan kişi; hilekâr (Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti, 2006: C I: 578) gibi birçok anlama gelebilmektedir. Hikâyede Dellek Davud, dayı, baba, mirze, müellim gibi anılan sıfatlarıyla, aslında hayatta birçok role soyunan, sözüm ona ihtiyar sahibi kişi; gerçekte ise devir adamı, hilekâr bir istismarcı tipine tekabül etmektedir. Anlatı, *Molla Nasreddin*’in 1-2. sayılarında yayımlanan “Dellek” (Memmedkuluzade, 2004: C

8 Cuvar: Sulama suyunu bölüştüren kişi.

9 bk. Sarıkaya, M. (2019). “Dellek” Kelimesinin Azerbaycan Türkçesindeki Anlam Boyutları ve Anadolu’daki Karşılığı Üzerine. *Karadeniz Araştırmaları*. XVI/64: 685-693.

I: 167-169) adlı felyetonu akla getirmektedir. Felyetonda, oğlunun burun kanamasını geçirmesi için berberden medet uman baba ile çareyi babanın saçını kestirip iyi bir Müslüman olmasında gören uyanık berber konu edilmektedir. Dellek Davud, bir anlamda Mirze Celil'in inanç istismarcısı olan berberinin günümüzdeki gelişmiş (!) yansımasıdır.

“Başımızın Ağası” anlatısının dikkat çeken bir diğer özelliği, komik unsurunun üzerine kurgulandığı halk deyişlerinin kullanımınıdır. Öncelikle, başımızın ağasının berber olması dâhiyane inceliktedir. Devir, toplumun hassasiyetlerini kullanarak insanları aldatıp elinden varını yoğunu alan adamları bir de üzerine taltif etme devridir ki, görüleceği üzere Dellek Davud'un jübilesi yapılmaktadır. Hikâyede geçen “dellek kimi baş kırmaq” deyimini hem berberin saç kesmesini hem de bizi aldatan insanları işaret etmektedir. Aksakalımız Dellek Davud -şu işe bakın ki- kösedir, keldir. Hikâyede, “kelin merhemi olsa başına sürer”, “sakalım yok ki sözüm dinlensin”, “aşağı tükürsem sakal, yukarı tükürsem bıyık” gibi deyim ve atasözlerinin sıralanışı, toplumsal meselelerin ne kadar sathi anlaşıldığına çağrışım işlevi yüklenmiştir. Mesela jübileye katılan insanlarca, bıyık ve sakal, millî kimlik ve medeniyet açısından (!) ele alınır. Bazılarına göre uzay çağında bıyık bırakmak, geri kalmışlık işaretidir. Ama diğer yandan Koroğlu bıyığını yedi defa kulağının ardına burup Kaçak Nebi düşmanını cezalandırmak için onun bıyığını keserek, tahkir etmektedir. Öyleyse yabancı tesirlerin karşısında bıyık geleneğinin gereğidir. Belki sakal bağnazlık alameti olabilir mi diye düşünürlerken, neyse ki Dellek Davud, tartışmaya noktayı koyar: sakal bırakmak vaciptir; ne de olsa sakalı olmayanın sözü geçmez. (Anar, 2003: C I: 457-458)

Anar'ın, “El Eli Yuyar ve yaxud Bozbaş Desgahı” ve “Maraqlı Tedqiqat” adlı mizahi hikâyelerinde eleştirmenlerin lakaytlığı ve eleştiri işinin bilimsellikten ne kadar uzak yapıldığı gözler önüne serilmektedir. “Marallarım”da da yine eser yayımlama prosesinin çarpıklığına gönderme yapılmaktadır.

Celil Memmedkuluzade'nin nazım türünde yazılmış ilk alegorik dram eseri “Çay Desgahı (1889)” adını taşır. Anlatı, evin beyi ve hanımının o gün çayın tadını beğenmedikleri için hizmetlilerini azarlayıp çayla ilgili tüm alet edevatın kırılmasını salık vermeleri ile başlar. Bunun üzerine semaver, demlik, bardak, sini, maşa gibi araç gereç bir meclis kurup bu durumun suçlusunun kim olduğunu bulmaya çalışırlar. Çayın hazırlanışından sunumuna kadar payı olan her unsur kendi önemini ortaya koyup birbirlerine hak verecek biçimde konuşur. Sonuçta evin kulu Ali Nöker de dâhil olmak üzere her birinin suçsuz oldukları sonucuna varırlar. Sorumluluğu üzerine alması gereken bey ve hanımdır.

“Étmişem béyle tercrübe hasil:

Çay qoyub içmeyi bilen aqıl

Çün tutar çok ziyade qedrimizi,

Siler o bizleri hemişe özü.

Nökere vermez o çayı-qendi,

Çayı pis demleyib töken kimdi?

Xanımın borcudur çayı tökmek,

Néce xoşdur béle çayı içmek!” (Memmedquluzade, 2004: C I: 370)

Semaverin bu sözleri ile sonlanan dram, izleği içerisinde “el eli yıkar, el de yüzü” atasözünü anlam olarak içerisinde barındırır. Mirze Celil’in bunu çay tezgâhı adı ile oyunlaştırması ilginç bir alegori örneğidir. Geleneği modern içinde yorumlama konusunda usta bir sanatçı olan Anar, Mirze Celil’in bu eserinden ilhamını bize günün şartları içerisinde dönüştürerek yansıtmaktadır.

Anar’ın “El Eli Yuyar ve yaxud Bozbaş Desgahı” adlı hikâyesinde, eleştirmen “Qarın Quliyev”, yazar Dere Düzov ve eşine öğle yemeğine davetlidir. Anlatıda, aynı akşam Dere Düzov’un *El Eli Yuyar, El de Üzü* adlı yeni romanının değerlendirildiği toplantıda eleştiri yağmuruna tutulan eseri savunmak Düzov’un ricası üzerine Kuliyeve’e düşmüştür. Böylece Kuliyeve’in -okumadığı kitabı- yücelttiği sözlerine şahit oluruz.

“Yoldaş genc müellif Dere Düzovun ‘El eli yuyar, el de üzü’ romanının esas ve başlıca meziyeti ondan ibaretdir ki, bu eser... çiy eser déyil. Bişmiş eserdir. Beli, beli çiy déyil, bişmişdir. Bu eserde biz güçlü od görürük. Genc nasir müellimin, müellif qelbinin ateşin odunu, beli, beli, odunu. Burda biz şit şeylere rast gelmirik. Eser çox duzludur, beli, beli, şit déyil, duzludur. Dili şirindir, beli, beli, şirindir. Bezi-bezi başqa yoldaşların bezi-bezi başqa eserlerinde olduğu kimi burada su çox déyil, yox, yox eksine eserin suyu azdır. Tebiet tesvirleri yumşaqdır. Obrazları etli-qanlıdır, beli, beli, etli-qanlı. Dere düzov çeynenmiş vasitelere, beli, beli çeynenmiş vasitelere el atmır. Ümumiyetle eser teravetli, etirli-qoxulu, daldı, lezzetlidir, yaxşı hezm olunur. Déyeceksiniz héç nöqsanı yoxdur bes? Var, elbette var. Doğrudur, bu benim şexsi mülazihemdir, müellif benim fikrimle razılaşa da biler, razılaşmaya da. Amma mene éle gelir ki, müellif yoldaş genc nasir Dere Düzov fesillerin arasında üç ulduz yox, beş ulduz qoysa daha meqsede uyğun ve qat-qat münasib olar.” (Anar, C I: 485-486)

Dere Düzov’un eşi Nenem Nehre hanımın ara ara mutfaktan gelip bozbaş yemeğini nasıl bulduğu ile ilgili sorulara Kuliyeve’in verdiği cevapların toplamından ibaret olan bu değerlendirme, o kadar şablon bir anlatım içerir ki herhangi bir eleştirmenin herhangi bir eseri eleştirmesi noktasında sarf

edeceği sözler okuduklarımızdan pek de farklı olmayacaktır. Aciz Avara Fend Ferec imzalı anlatıda; Karın Kuliye, “iyi Yasin okuması, üç otağı, zil kara bıyıkları, sarı Volga arabası, kızıl yani altın dişleri, gabardin paltosu” gibi sıfatlarının yanında “iyi yiyip içen oğlanlardan” diye tarif edilmektedir. Kuliye’ın romana dair eksiklik noktasında “üç yıldız yerine beş yıldız olsa daha iyi olurdu” göndermesi, Dere Düzov’un yemekte ikram ettiği konyağın kalitesi ile ilgilidir.

Mirze Celil’de bir alegori içerisinde âdeta satır altına yerleştirilen “el eli yıkar, el de yüzü” atasözü Anar’da, yapılan iyiliğin altında kalmamanın toplumsal birlikteliği sağlayacağı bilincinden, körler sağırılar birbirini ağırlar tabirini hatırlatacak biçimde sivrilip bir “Bozbaş tezgâhi”na evrilebilmesi, etik değerleri ile yozlaşmış insanın riyakâr tutumunu yansıtan muazzam bir buluştur.

Bilindiği üzere Sovyetler döneminde, resmî görüşün kabulü; kötü örneklerin toplumun geneline ve sistemin işleyişine mal edilemeyecek tek tük vakalar olduğu ve bu aksaklıkların genel bir yargı için temel oluşturamayacağı yönündedir. Anar, *Molla Nesreddin-66* hikâyelerinden “Marallarım” anlatısıyla bu duruma karşı çıkışın dâhiyane incelikte bir örneğini sunmaktadır. Bir hikâyeyi yazma aşamasından basıma giden süreçte yazarın karşılaşacağı sorunlar ve nihayetinde hüsrarla bitecek çabasında, akla mantığa sığmaz aksaklıkların konu edildiği anlatıda, bir yazarın diğerine verdiği cevap okuyucuya örtülü mesaj niteliğindedir:

“Dostum, dedim, hoşbextlikden béle arvadlar, béle makineçiler, béle redaktorlar tek-tükdürler, müveqqetidirler, tesadüfidirler. Arvadlarımızın, makineçilerimizin, redaktorlarımızın ekseriyeti namuslu, medeni, ağıllı, cesaretli, merifetli insanlardır. Meselen men özüm yazımı heyat yoldaşıma oxuyanda mene deyerli meslehetler vérir. Makineçi xanım özge işine qarışmadan, öz işini seliqeli, savadlı görür. İndi de neşriyyata gédirem. Eminem ki, ağıllı, kamalı, vicdanlı, cesaretli redaktora rast gelecem. Bili rem ki, lap böyük redaktor sağ eliyle (solaxay olsa, sol eliyle ne qem) bu yazıya bir yaxşı qol çekecek, gönderin metbeeye- déyecekdir.

Dostum, zarafat édirsen, dédi.Yox, dedim, ciddi sözümdür, zarafatı qurtardım.” (Anar, 2003: C I: 494)

Bu diyalogdan anlaşılacağı üzere bazen her şeyin mükemmel ya da olması gerektiği gibi cereyan ettiğinin söylenmesi bile aslında böyle olmadığı gerçeğinin altını çizmekte, bu uyumsuzluk hâli de insanı içten içe istihza ile güldürmektedir.

Anar’ın, sanat camiasındaki yozlaşmadan bilim dünyasının da nasibini aldığı göstermek istediği “Maraqlı Tedqiqat” anlatısı, bilimsel incelemelerin mantıktan uzak, bilgi açısından boş hatta uydurma hâline getirilmiş

bir eleştiri özelliği taşır. Dil ve edebiyat dünyasından dem vurulan anlatıda, Sef Sefeyev adlı araştırmacının, -aslının ispatı mümkün olmadığı için- adı pekâlâ Çınar Girdimani-Beyleqani olabilecek bir şair üzerine gerçekleştirdiği derin araştırma konu edilmektedir. Nihayetinde, bu bilinmeyen şaire ait olup olmadığına dair delil olmadığından -ona ait olduğu kesin olan(!)- bir gazel, koşma ve bir serbest şiir örneği tespit edilerek bilim camiasına kazandırılmıştır.

Sanatçının, *Molla Nesreddin-66* kitabında yer verilen anlatılardan “Zencir” hikâyesinde, karşılığında bir şey istemeden saati bile söylemeyecek bir millet hâline gelmiş olmaktan dem vurulur. Birbirine bağlı olaylar dizisi ile kapalı bir döngüyü anımsatan hikâyede, abartı komik unsurunu beslemektedir. “Komşu, komşu/ hu!/oğlun geldi mi?” diye başlayan tekerlemeyi andıran, zincir biçiminde gelişen olaylarda, anlatı sonunda her şeyi başlatan “Saat kaç?” sorusuna dönülmesi, aynı karşı konulamaz sarmalın devam edeceği hissini uyandırmaktadır.

Yazarın, *Otel Otağı* (1995) kitabı içerisinde yer alan “Muhakkak Görüşürüz-Mütlek Görüşerik” ile “Dağ Dağa Rast Gelmez” hikâyeleri manevi çöküş ve yozlaşmanın yansıtıldığı eserleri arasındadır. Üniversiteden iki arkadaşın kuaförde karşılaşmaları ve aslında yıllardır aynı iş yerinde sırt sırta masalarda çalıştıklarını fark etmelerinin konu edildiği “Dağ Dağa Rast Gelmez” hikâyesinde, bu kadınların, “belli mi olur, dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur” diyerek vedalaşmaları gülünçtür. Kendilerinden ilmi işçi diye bahseden kadınlar için, sahip oldukları her şey vitrin süsünden ibarettir: mühendis, doktor kocalar; üç odalı evler, Moskviç, Jiguli arabalar, aslında çalışmalarını ihtiyaç olmaktan çıkaran bol paralar, “bir kız-bir oğlan” çocukları bile... Güya tetkikat, kütüphane, arşiv işleri için çıkıp imza atmak dışında neredeyse idareye gitmeyen memur tiplemesinin sunulduğu hikâyede, bir işe yaramayan insandan beterinin işe yaramadığının farkında olmayan insan olduğu mesajı verilmektedir. Cehaletinin farkında olmayan insan gibi bu kaygısız insan da toplum için zararlıdır.

Anar’ın bazı hikâyeleri, yüklendiği lirizm ile trajikomik bir hâle bürünür. “Dante’nin Yübileyi”ndeki Kebirlinski karakteri ile Mirze Celil’in “Danabaş Kendinin Ehvalatları” öyküsünün Mehemed Hesem Emmi karakterleri bize böyle bir kara mizah örneği sunmaktadır. Mehemed Hesem ve Kebirlinski’yi yaklaştıran yegâne nokta çaresizlikleridir. Toplumda saygınlık kazanmayı beklemedikleri yol ise birinde din, diğerinde sanattır. Ancak ikisi de devir adamı olmayı beceremediklerinden hüsrana uğramaktadırlar.

Sonuç

Anar, ister bireyi ister toplumu konu ediniyor görünsün, eserlerinde satır altı bir leitmotiv olarak “yolumuz nereyedir” kaygı ve çözümlemesi sezilir. Bu kaygısını dünden bugünü ve yarını öngörmüş aksakal Molla Nasreddin ruhu ve kalemiyle yansıtmayı da uygun bulur. Birçok hikâyesinde, totaliter sistemi ve toplumsal aksaklıkları hedef alan mizahi üslubu dikkat çeker. 1900’lerin başında *Molla Nasreddin* yazarlarının yaptığı gibi, 1960 ve 80’lerde Azerbaycan toplumunun maddi ve manevi varlığına tehdit oluşturan nakıslıkları ince bir mizah keskinliğiyle ortaya koyar. Sanatçı, tersinleme, abartı, uyumsuzluk gibi yöntemlerle tikelde sunduğu eleştiriyi tümelleştirme mahareti gösterir. *Molla Nasreddin*’in hitabını, felyetonları anımsatan üslubu yanında masal gibi geleneksel türler ve çağdaş edebiyatın imkânlarına yaslanarak eserlerinin etki gücünü artırır.

Anar’ın *Molla Nesreddin-66* ve *Sizi Déyib Gelmişem* kitapları başta olmak üzere, mizahi hikâyelerine baktığımızda liyakat, rüşvet, atalet, vurdumduymazlık, aydın görünenlerin aymazlıkları, millî benlik gibi meselelerin günün sorunları olarak mercek altına alındığını görürüz. Nihayetinde, değişen zaman ve koşullar içerisinde, toplumda mizahi eleştirinin hedefi olan insanlar farklılaşmış görünse de Azerbaycan aydını için özde eleştirilenin niteliği değişmemiştir. Nitekim Anar’ın incelememize konu olan mizahi eserleri de “Molla Nasreddin” üslup ve anlayışının modern edebiyatta, güncelin sorunlarını yansıtmak için etkili bir yöntem olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Anar (2003). *Eserler. 1. cilt*. Bakı: Nurlan Yayınları.
- Atay, A. (2008). *Beş Kath Evin Altıncı Katındaki Adam: Anar*. Ankara: Bengü Yayınları.
- Avcı, A. (2003). “Toplumsal Eleştiri Söylemi Olarak Mizah ve Gülmece”. *Birikim*, 166, Şubat.
- Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügeti* (2006). Nesimi Adına Dilçilik İntitutu, Azerbaycan Milli Élmler Akademiyası, Bakı: Şerq-Qerb Yayınları.
- Bakhtin, M. (2001). *Karnavaldan Romana*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Erol, A. (2013). *Hophopnamede Sosyal Tenkit*. İzmir: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları.

- Xeyal, S. (2003). *Anlanılmamaq Derdi*. Bakı: Nurlan Yayınları.
- Karayev, Y. (1999). *Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı* (Der. Yavuz Akpınar). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Memmedquluzade, C. (2004). *Eserleri. 1. cilt.* (Der. İsa Hebibbeyli). Bakı: Önder Yayınları.
- Sanders, B. (2001). *Kahkahanın Zaferi-Yıkıcı Tarih Olarak Gülme* (Çev. Kemal Atakay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sarıkaya, M. (2019). “‘Dellek’ Kelimesinin Azerbaycan Türkçesindeki Anlam Boyutları ve Anadolu’daki Karşılığı Üzerine”. *Karadeniz Araştırmaları*, XVI/64, 685-693.
- Ulusel, S. R. (2005). *Qlobal Düşünce Mekanında Azerbaycan Edebiyatı Anar Yaradıcılığı İle*. Bakı: Elm Yayınları.
- Uygur, E. (2006). “Molla Nasreddin Dergisinde Felyetonlar”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3. cilt, 3. sayı, Eylül, 7-21.
- Rza, R ve Anar. (2011). *Resul Rza. Sabir Sağ Olsaydı, Anar. Molla Nasreddin-Dünen, Bu Gün.* (Der. Rafael Hüseyinov). Bakı: Nurlan Yayınları.
- Türkmen, F. (1999). *Nasreddin Hoca Latifelerinin Şerhi*. İzmir: Akademi Yayınları.

Genel Ağ (İnternet) Kaynakçası

http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/erman_artun_turk_rus_mizahi.pdf erişim tarihi: 03.08.2020

Extended Summary

Interactions between literary schools and movements are often based on the similarity of political-social conditions and the partnership of purpose. For example, based on the thesis that similar causes will have similar consequences, it is seen that artists who are under the pressure of political authority often prefer to describe disruptions in society in a critical style of humour. Therefore, it is natural to occur for a successor-predecessor relationship between literary movements that develop under similar conditions and needs.

Considering the Azerbaijani literature, it is possible to talk about a connection between the Molla Nasreddin school in the early 1900's and the literary generation called "New Stage" in the 1960's in terms of purpose and method. The journal *Molla Nesreddin*, which started its publication life under the leadership of Ömer Faik Numanzade and Celil Memmedkuluzade, has played a pioneering role in placing of innovative ideas in a wide geography; including -such as- Azerbaijan, Turkey, Iran, Egypt, Tashkent, Crimea, Kazan, Ufa, Astana, and Orenburg region. Artists and thinker people like Celil Memmedkuluzade, Elekber Sabir, Abdurrahim Hakverdiyev, Ali Möciz and Ali Nazmi, who are gathered around the journal, have addressed social problems with a sharp style of humour in their works. They also pioneered a national awakening movement on the basis of thought. On the other hand, *Molla Nesreddin*, which draws attention as the publication of democratic "inklabî" literature and constitutes a movement of ideas through the printing press, has been an inspiration to the 1960's generation with its sharp critical attitude.

Journal authors, who wrote with pseudonyms such as "Molla Nesreddin", "Hophop", "Herdemxeyal" and "Lağlağı", dealt with the Tsar tyranny, the uneducated people abused by spiritual opportunists and aghas, injustice, poverty, national language and identity issues, through many literary genres they wrote, such as conversation, philosophy, humorous poetry, telegraph, satirical story, cartoons and pictures. Consequently, in the early 20th century, the expression of a realist-critical approach to social problems with a sharp humour was accepted as the Molla Nesreddin school in Azerbaijani literature.

In the 1960's, the literature chose the way to make use of veiled style and humour, in order to criticize the distortions in the society and the system. The humour in the *Molla Nesreddin* provided the literati with a kind of freedom space, who were under the totalitarian pressure of the Sovyet administration; as in the past it used to be a solution to the dominationist attitude of the Russian Tsarist rule.

The 1960's literature, which draws attention with the fact that the socialist-realistic attitude, demonstrated us with the reality of human being who passed from type to character. Names such as Elçin, Ekrem Eyllisli, Yusuf Samedoğlu, Mevlid Süleymanlı and Anar touch on the question of conscience and truth in their works and discuss life with its philosophical and spiritual depth. In this period, called the "New Stage", the artists wanted to take the literature out of being a propaganda tool of communism and to use it to establish a more appropriate order for the spirit of man and nature. They also used humour to question the mistakes of the system that has become a totalitarian order and criticize the shortcomings

in society. In modern literature, Anar, successfully benefited from tradition, is the leading author of the 60's generation. The artist, working in many genres of literature, has a respectable place especially with the innovations he has brought to the story genre and his ability to reflect the inner world of the individual.

Anar is among the pioneers of Azerbaijani literature with his works deepened by his education in the fields of music, philology and cinema. Author's various types of works have been published in many countries such as the former Soviet Union, as well as American and European countries, Canada and Turkey. The artist, served as the President of the Writers Union and a deputy, has also been honoured with many awards.

Anar, which carries out its social and cultural works in parallel with art processes, stands out with its intellectual identity. As a conscious artist in choosing a suitable genre and style for his purpose, he has attracted attention with his sensitivity to the problems of society as well as his innovations in Azerbaijani literature. As a solution to the censorship policies of the communist party in literature, the author made use of symbolic expression and humour in his works that included social-political criticism.

Anar has revealed his connection with the Molla Nasreddin school with his various speeches and reviews, as well as his literary works. Dramas such as *Sizi Déyib Gelmişem*, the movie *Qam Penceresi* dedicated to Mirze Celil and the book *Anlamaq Derdi* in essay style, script works like *Nigarançılık*, *Dindirir Esr Bizi* and the story books *Molla Nesreddin-66* and *Molla Nesreddin-86* can be cited as examples.

In his stories inspired by the writers of *Molla Nasreddin*, Anar made a reference to the pseudonyms of the magazine writer, sometimes the names of the stories, the topics, the style and style of expression, and drew attention to the problems that pose a threat to the Azerbaijani society and its future. The subjects that he frequently deals with such as lack of merit, bribery, inertia, and ignorance of those who seem enlightened are a criticism of the corruption in society. As the author puts it in these stories, the exploitation of the people by the regime and the aghas, also spiritualist opportunists' exploitation of the people by superstitions in the past, continues with politic-bureaucratic people today. In other words, although people, the targets of humour in society, seem to be different from *Molla Nasreddin*, basically, for Azerbaijani intellectuals, the purpose and quality of criticism has not changed.

In this study, the humorous elements in the stories of Anar, one of the powerful representatives of modern Azerbaijani literature, are discussed in terms of sides similar to *Molla Nasreddin* style. The author's stories; its bond with tradition has been evaluated in the context of style, content and purpose.